

Інна Забужанська

(Київ)

БАЗОВІ ОРІЄНТИРИ ДОСЛІДЖЕННЯ РИТМО-ІНТОНАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ У ЛІНГВОКОГНІТИВНІЙ ПАРАДИГМІ

Статтю присвячено проблемі новочасних лінгвістичних пошуків – дослідженню супрасегментних фонетичних одиниць із позицій когнітивної лінгвістики, яка відноситься до найактуальніших у сучасному мовознавстві. Зокрема, мова йдеться про вивчення ритмо-інтонаційного комплексу у рамках лінгвокогнітивної парадигми. Розв'язано низку завдань, а саме: охарактеризовано сутність ритмо-інтонаційної організації мовлення, а також у науковій розвідці здійснюється спроба виокремити та схарактеризувати базові постулати когнітивної лінгвістики, необхідні для вивчення ритмо-інтонаційної організації поетичного мовлення. У статті також проаналізовано ступінь кореляції ритмо-інтонаційної організації мовлення із когнітивною діяльністю мовця, а також зазначено особливу роль ритмо-інтонаційної організації мовлення у процесі породження мовлення. Не менш значущим є окреслення подальших перспектив дослідження супрасегментних фонетичних одиниць у руслі когнітивної лінгвістики на матеріалі англомовних віршованих текстів епохи постмодернізму.

Ключові слова: *ритм, ритмо-інтонаційний комплекс, когнітивні операції гештальт, фонологічне кодування, фонологічна репрезентація.*

Постановка проблеми. Вивчення мови не лише як унікального об'єкту, що розглядається в ізоляції, а й як засобу доступу до ментальних процесів, що відбуваються у людському мозку, змінило вектор лінгвістичних пошуків. Відтепер помітним стала перевага процедурного знання («знання, як...») над декларативним («знання, що...»). Більш того, по-новому усвідомилася роль мови, мовлення і писемності у якості каталізаторів людських пізнавальних

досягнень, а людина зі своїм мисленням, знанням та свідомістю почала розглядатися у якості медіума для проникнення у мову. Когнітивний вектор розвитку лінгвістики охопив практично усі галузі вивчення: семасіологію, ономасіологію, граматику, лінгвістику тексту та ін. Когнітивна наука як наука про знання та пізнання, про результати сприйняття світу та предметно-пізнавальної діяльності людей, накопичені у вигляді осмислених і приведених у систему даних, певним чином репрезентованих у нашій свідомості, які становлять основу ментальних, або когнітивних, процесів [11, с. 34], сформувала когнітивну (у деяких джерелах когнітивно-дискурсивну) наукову парадигму. У цьому контексті доречно зауважити недостатньо всебічне висвітлення та експериментальну верифікацію лінгвокогнітивної природи ритмо-інтонаційної організації поетичного мовлення на матеріалі англомовних віршованих текстів, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Лінгвокогнітивний вектор дослідження фонетичних одиниць сегментного та супрасегментного рівнів був помічений задовго до формування когнітивної лінгвістики. Дослідження фонетичних одиниць крізь призму когнітивної парадигми було закладено ще в античні часи. Стоїки, наприклад, уважали, що у світі все взаємопов'язано і навіть звуковий склад слова зумовлений його значенням [4, с. 384]. Плеяда таких видатних мовознавців XIX-XX століть як І.О. Бодуен де Куртене, О.О. Потебня, Ф. де Соссюр, Л.В. Щерба заклали солідне теоретичне та методологічне підґрунтя лінгвокогнітивних досліджень фонетики. З того часу, інтерес до вивчення різнорівневих фонетичних одиниць у лінгвокогнітивному аспекті не зникає. Сучасні фонетисти акцентують увагу, перш за все, на статусі когнітивної фонетики (М. Tatham 1990), когнітивній фонології (S. Eliasson 2000), фоноконцептах (А.А. Калита 2011), лінгвокогнітивних основах фонетичної інтерференції (О.Р. Валігура 2010), лінгвокогнітивних особливостях просодичного оформлення англійських висловлень (І.В. Красовська 2009), когнітивній силабіці (С.В. Дечева 1998, В.В. Красних), когнітивній метриці (Е. Lilja 2007). Дослідженням ритмо-

інтонаційної організації поетичного мовлення з позицій лінгвокогнітивної парадигми займалися переважно провідні зарубіжні лінгвісти (E. Lilja, R. Tsur).

Мета нашої статті полягає у тому, щоб визначити та схарактеризувати базові постулати когнітивної лінгвістики для вивчення ритмо-інтонаційної організації поетичного мовлення.

Поставлена мета вимагає розв'язання наступних завдань:

- 1) охарактеризувати сутність ритмо-інтонаційної організації мовлення;
- 2) виокремити та описати базові постулати дослідження ритмо-інтонаційного комплексу організації поетичного мовлення у лінгвокогнітивній парадигмі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під ритмо-інтонаційним комплексом загалом розуміють сукупність супрасегментних властивостей мовлення, до яких входять мелодика, гучність, темп, ритм, наголос, паузація та тембр. Ритмо-інтонаційна організація мовлення, безсумнівно, тісно пов'язана із когнітивною діяльністю мовця. Вирішуючи цю проблему, ми глибоко переконані у доцільності залучення комплексного міждисциплінарного підходу, адже використання методів і результатів суміжних сфер знання впливає з того, що, як переконливо стверджує О.Р. Валігура, жодна галузь наук пізнання не може претендувати на абсолютну автономність у вирішенні своїх завдань [3, с. 198]. Теоретично прийняті багатьма фонетистами положення про відображення у ритміко-інтонаційному членуванні тексту особливостей мисленнево-мовленнєвої діяльності людини [10, с. 15] не викликають сумнівів.

Відтак, ми схильні до думки, що загальні методологічні засади когнітивної лінгвістики уможливають дослідження когнітивних особливостей фонетичних явищ, зокрема дозволять аналізувати та інтерпретувати ритмо-інтонаційну організацію англomовних віршованих текстів.

Базовим для дослідження фонетичних одиниць у лінгвокогнітивному ключі вбачається твердження про те, по-перше, фонетична система мови розглядається як невід'ємний складник мисленнєвої діяльності людини, що тісно пов'язана з когнітивними процесами [2, с. 24]. По-друге, звукові

репрезентації, будучи складником мисленнєвої діяльності людини, виникають унаслідок взаємодії з когнітивними процесами мовця, а застосування когнітивного підходу до фонетичних і фонологічних досліджень дає можливість виявити когнітивні основи мовлення [12, с. 34].

Зокрема, вищезитована О.Р. Валігура дотримується думки, що «ритмічний компонент відноситься до інтонаційного інваріанта, але знаходиться на вищому рівні акустичної ієрархії, оскільки є консонантним ядром фонетичної системи в цілому, яке відображає характерний незмінний ритмічний рисунок у мовленні. Це пояснюється тим, що ритмогрупи зафіксовані в нейродинамічних структурах головного мозку. Підсвідомо людина сприймає мовлення ритмічними групами, які містять в собі смислову єдність» [2, с. 230]. У той же час, О.Р. Валігура розглядає ритміко-інтонаційні особливості фрази проявом явища фонетичної інтерференції [див. там само, с. 135] у контексті білінгвізму, зазначаючи, що «інтонаційна інтерференція як наслідок двомовності виявляється у тональній, часовій та ритмічній організації фрази» [див. там само, с. 183]. У цьому розумінні, опанування іноземною мовою, її вимовними та змістовими аспектами неможливе без урахування таких когнітивних процесів мовця, як-от пам'ять, сприйняття, уява, емоції, мислення, а також без інформації щодо ознак формування мовленнєвого ритму зокрема. Усе це свідчить про те, що у процес формування навички правильної ритмізації однаковою мірою задіяні артикуляторні та когнітивні процеси [19, с. 14]. Саме у цьому полягає так званий фонетичний метод, про який говорив ще Л.В. Щерба, сутність якого полягає у свідомому опануванні іноземною мовою. Існує припущення, що ритмізація мовлення пов'язана зі створенням абстрактних когнітивних схем, які виконують управляючу функцію по відношенню до етапу артикуляції [10, с. 15]. Варто зазначити, що, попри позитивний досвід вищезазначених досліджень, у контексті українських реалій дослідженню проблеми когнітивного у поетичному ритмі на матеріалі англійських віршованих текстів епохи постмодернізму, на жаль, не приділено достатньо уваги.

Продовжуючи роздуми про базові орієнтири дослідження ритмо-інтонаційної організації мовлення у лінгвокогнітивному ключі, згадаймо, що об'єктом вивчення у когнітивній лінгвістиці є значення одиниць мови і мовлення, які формують систему наших знань про мову і про світ. Значення – це ментальна сутність – концепт, який виступає у якості родового поняття до таких ментальних сутностей як гештальт, поняття, уявлення, схема дій. У сучасних лінгвістичних дослідженнях когнітологічного напрямку значна увага приділяється проблемам організації та представлення знань як гештальтних структур. Під гештальтом розуміється комплексна, цілісна функціональна структура, яка поєднує чуттєві і раціональні елементи. Це своєрідна одиниця оперативної свідомості [6, с. 81]. З точки зору ритмічної організації поетичного мовлення, ритм вважається також гештальтом [14, с. 82; 17]. Існує думка, що розуміння ритму як специфічного гештальту сягає ще кінця XVIII ст., коли відомий фахівець із просодії (віршознавства) того часу Вальтер Янг (Walter Young) здійснив дослідження ритмічної організації англійського мовлення. Основна цінність його роботи полягає у психологічній інформації, отриманій шляхом спостережень, яка передвістила гештальт-підхід до дослідження мовленнєвого ритму [16, с. 28].

З точки зору засновника когнітивної граматики Р. Ленекера, ті процеси є когнітивними, до яких можна застосувати когнітивні операції, а саме фокусування, специфікацію, висвітлення та перспективізацію. Вище зазначені операції були виявлені у психологічних дослідженнях. Їх перелік залишається відкритим і потребує подальшого дослідження. За нашими переконаннями, організовуючи мовлення ритмічно та надаючи йому певного інтонаційного малюнку, ми застосовуємо такі когнітивні операції як висвітлення та фокусування. Фокусування співвідноситься із відомими у психології поняттями «фону» і «фігури», і передбачає акцентуацію того, що повинно бути на передньому та задньому планах. Результатом фокусування є тема-рематичне членування інформації, яка представляється одиницями дискурсу [7, с. 66].

Інтонаційне оформлення тема-рематичного членування також перебуває у центрі уваги сучасних фонетистів.

Висвітлення (у деяких джерелах термін отримав назву «промінантність») як когнітивна операція безпосередньо пов'язана з фокусуванням, а відтак із ритмізацією мовлення. Це пояснюється тим, що все, що виділене увагою, є «висвітленим». Д. Кристал, наприклад, так трактує поняття ритму у лінгвістиці: «Ритм – фонологічний термін, що стосується усвідомленої, відчутної регулярності помітних (промінантних) одиниць у мовленні» [15, с. 417]. Крім цього, промінантність, яку деякі фонетисти ототожнюють із силою звуку, виступає, на думку Д.Кристала, основою сутності ритму в англійській мові [19, с. 7].

Ще одним постулатом ідейної платформи когнітивної лінгвістики є її спрямованість на розгляд мови як пізнавального механізму кодування і трансформації знань. Експериментальні результати [див. праці Fodor, 2002] дають можливість припустити, що фонологічне кодування відіграє першорядну роль у розумінні письмової мови [18, с. 53].

Ідея фонологічного кодування отримала свій розвиток з активним пануванням когнітивних принципів на терені лінгвістики. Однак, ще на початку ХХ ст. Дж. Сіверс висунув ідею щодо можливості просодичних засобів мови брати участь у мовному кодуванні. Він стверджував, що автори віршованих текстів (поети) імпліцитно усвідомлюють просодичні аспекти їх творів, хоча лише володіють недостатніми засобами їх кодування у відповідну графічну репрезентацію [18, с. 51]. Відомий теоретик віршознавства М.Гіршман стверджував, що якщо створення тексту йде від думки-тону до слів, то його інтерпретація характеризується зворотним напрямом – вона йде від слів до тону з його множинними смислами та їх розгадуванню [5, с. 9].

Відтак, розглядаючи актуалізацію будь-якого тексту (у нашому випадку віршованого) як явище мовленнєво-розумового процесу, завдяки якому відбувається перехід від орфографічного до орфоепічного коду, вважається за необхідне акцентувати увагу на його сприйнятті та декодуванні закладеної

у мовленнєвому потоці інформації, яка передається не лише на лексичному та синтаксичному рівнях, а й на рівні фонетичному [13, с. 136]. Науковці пояснюють це тим, що для правильної інтерпретації смислової інформації тексту важливе розуміння як лексико-граматичної, так і просодичної його організації [13, с. 136]. Це видається цілком логічним, адже процеси як розуміння так і сприйняття є процесами декодування, яке здійснюється завдяки володінню системою мови [8, с. 33]. Більш того, ми, услід за А.А. Калитою, І.В. Красовською, Ю.А. Мусієнко, схильні до думки, що ритмо-інтонаційна структура тексту служить своєрідним кодом, який здатний передавати інформацію емоційного змісту. Зокрема, мається на увазі здатність просодичних засобів кодувати емоційний досвід у свідомості мовця. Поряд із цим стверджується, що когнітивні операції декодують диференційні ознаки та активують їх за допомогою акустичних ключів (N. Cook, R. Jackendorf). Такий підхід, на нашу думку, дозволяє стверджувати наявність поряд з фізіологічним та когнітивними факторами ритмізації віршованих текстів ще й третій компонент – емоційний, який здатний керувати ритмікою тексту.

Незважаючи на той факт, що ряд фонетистів неохоче визнає те, що об'єкти, які вони описують і досліджують, в остаточному підсумку сконструйовані у людській пізнавальній діяльності [14, с. 6], репрезентація концептуальних структур засобами фонологічних одиниць все-таки можлива і на наш час досить аргументована. Можливість фонологічних репрезентацій концептуального змісту виходить із здатності фонологічної структури передавати власну інформацію. Це підтверджується тим, що у нашій свідомості фонологічні сегменти представлені не лише у вигляді коливань повітря певної частоти та тембру, а й як ментальні сутності [1, с. 4]. Більш того, емпіричними індикаторами нашої свідомості слугує вербальна реакція людини, складовою частиною якої є просодія, тому, опираючись на ефекти просодичної діяльності, можливо отримати певне уявлення про роботу свідомості [9, с. 120].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Таким чином, область фонетики розширює свої межі і проявляє тенденцію до виходу за рубежі, які спочатку були встановлені винятково лінгвістичним застосуванням. За нашими переконаннями, фонетичні одиниці супрасегментного рівня можна досліджувати із залученням базових постулатів ідейної платформи когнітивної лінгвістики. Перспективним надалі убачаємо дослідження ритмо-інтонаційної організації поетичного мовлення на матеріалі англійських віршованих текстів епохи постмодернізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н.Н. О диалектном концепте в когнитивной системе языка / Н.Н. Болдырев, В.Г. Куликов // Известия РАН. Серия литературы и языка. – Том 65. – № 3. – 2006, С. 3–13.
2. Валігура О.Р. Лінгвокогнітивні і комунікативні основи фонетичної інтерференції (експериментально-фонетичне дослідження англійського мовлення українців) [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови», 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Валігура Ольга Романівна; Київ. нац. лінгвістичний ун-т. – К., 2010. – 484 с.
3. Валігура О.Р. Фонетична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів: Монографія / О.Р. Валігура – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 288 с.
4. Гаспаров М.Л. Об античной поэзии; Поэты. Поэтика. Риторика / М.Л. Гаспаров. – СПб.: Азбука, 2000 – 481 с.
5. Гиршман М.М. Ритм художественной прозы / М.М. Гиршман. – М.: Советский писатель, 1982. – 366 с.
6. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: фреймвые сети. / С.А. Жаботинская // Мова. Науко-во-теоретичний часопис з мовознавства. – 2004. – № 9 : Проблеми прикладної лінгвістики. – С. 81–92.
7. Жаботинская С.А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный поход / С.А. Жаботинская //

Когнитивные исследования языка. Вып. III. Типы знаний и проблемы их классификации: Сб. науч. трудов / Ред. Е.С. Кубрякова, Н.Н. Болдырев. – М.-Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2008. – С. 61–74.

8. Зиндер Л.Р. Общая фонетика / Л.Р. Зиндер. – М.: Высшая школа, 1979. – 312 с.

9. Коваленко Н.А. Просодия и сознание: системно-синергетический подход / Н.А. Коваленко // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Сер: Филология. – Иркутск, 2011. – т.№ 2 (14). – С. 120–126.

10. Кривнова О.Ф. Ритмизация и интонационное членение текста в «процессе речи-мысли»: опыт теоретико-экспериментального исследования. автореферат дис. ... доктора филологических наук : 10.02.19 / Кривнова Ольга Фёдоровна; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – Москва, 2007. – 30 с.

11. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

12. Мусієнко Ю.А. Лінгвокогнітивні і прагматичні особливості просодичного оформлення англійських притч (експериментально-фонетичне дослідження) [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Мусієнко Юлія Анатоліївна; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2014. – 249 с.

13. Рибіна Н.В., Кошіль Н.Є. Особливості актуалізації ритмічної структури англійського мовлення українських білінгвів. // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 23. – 2012. – С. 134–136.

14. Couper-Kuhlen, E. English Speech Rhythm: Form and Function in Everyday Verbal Interaction / E. Couper-Kuhlen. – John Benjamins Publishing, 1993. – 346 p.

15. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics / D. Crystal – Oxford: Blackwell, 2002. – 522 p.

16. Gibbon, D. Intonation, Accent, Rhythm: Studies in Discourse Phonology / D. Gibbon. – Berlin-New-York: De Gruyter Incorporated, Walter, 1984. – 359 p.

17. Lilja, E. Towards a Theory of Aesthetic Rhythm [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gu.se> (01.01.2007) – Назва з екрану.
18. Schläuter, J. Rhythmic grammar: The influence of rhythm on grammatical variation and change in English / J. Schläuter – Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 2005. – 393 p.
19. Vrabel, T. Lectures in Theoretical Phonetics of the English Language and Method Guides for Seminars / T. Vrabel. – Ungvar: PoliPrint, 2009. – 176 p.

Забужанская И. Базовые ориентиры исследования ритмо-интонационного комплекса поэтического речи в лингвокогнитивной парадигме.

Статья посвящена проблеме современных лингвистических поисков - исследованию супraseгментных фонетических единиц с позиций когнитивной лингвистики, которая относится к числу наиболее актуальных в современном языкознании. В частности, речь идет об изучении ритмо-интонационного комплекса в рамках лингвокогнитивной парадигмы. Развязано ряд задач, а именно: охарактеризована сущность ритмо-интонационной организации речи, а также в научной разведке осуществляется попытка выделить и охарактеризовать базовые постулаты когнитивной лингвистики, необходимые для изучения ритмо-интонационной организации поэтической речи. В статье также проанализированы степень корреляции ритмо-интонационной организации речи с когнитивной деятельностью говорящего, а также указана особую роль ритмо-интонационной организации речи в процессе порождения речи. Не менее значимым является определение дальнейших перспектив исследования супraseгментных фонетических единиц в русле когнитивной лингвистики на материале англоязычных стихотворных текстов эпохи постмодернизма.

Ключевые слова: *ритм, ритмо-интонационный комплекс, когнитивные операции, гештальт, фонологическое кодирования, фонологическая репрезентация.*

Zabuzhanska I. Basic Guidelines of the Research of the Rhythmic and Intonation Complex of the Poetic Speech in the Lingocognitive Paradigm.

The article deals with the problem of modern linguistic research - the study of suprasegmental phonetic units from the standpoint of cognitive linguistics, which is among the most pressing problems in modern linguistics. In particular, it is mentioned that a rhythm-intonation complex within the lingocognitive paradigm is the focus of the research. A series of tasks is unleashed, namely, the essence of a rhythm and intonation organization of speech is described, as well as in the scientific exploration there is an attempt to define and characterize the basic tenets of cognitive linguistics needed to explore the rhythm and intonation organization of poetic speech. The degree of correlation of rhythmic organization of speech-intonation with the cognitive activity of the speaker is analyzed in the scientific article, as well as the specified special role of rhythm and intonation organization of speech in the process of speech production is pointed out. No less important is the determination of the future prospects of research of suprasegmental phonetic units in the mainstream of cognitive linguistics based the material of English poetic texts of the postmodern epoch.

Keywords: *rhythm, rhythm and intonation complex, cognitive operations, Gestalt, phonological coding, phonological representation.*